

УДК 72.477.8

О. М. ДЯЧОК, В. Ю. ДЯЧОК

САКРАЛЬНІ СВЯТИНИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

У статті досліджено архітектуру сакральних святинь Тернопільщини, які належать різним конфесіям, висвітлено їх роль у культурологічних процесах краю.

Ключові слова: архітектура, стиль в архітектурі, храмобудування, історична спадщина.

О. М. ДЯЧОК, В. Ю. ДЯЧОК

САКРАЛЬНЫЕ СВЯТЫНИ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ

В статье исследована архитектура сакральных святынь Тернопольщины, которые принадлежат разным конфессиям, освещена их роль в культурологических процессах края.

Ключевые слова: архитектура, стиль в архитектуре, храмостроение, историческое наследство.

О. М. ДЯЧОК, В. Ю. ДЯЧОК

THE CHURCH BUILDINGS OF TERNOPOL'S REGION

In the article we research the architecture of the Ternopol's region church buildings, which belongs to different confessions, their role in cultural processes of the region.

Key words: architecture, styles into architecture, church buildings, historical speaking.

Понад 90 відсотків жителів Тернопільщини є глибоко віруючими людьми, і це – найвищий показник в Україні. Саме тому цей край так багатий на сакральні пам'ятки. Зазвичай, у кожному селі їх кілька.

В області є святині різних конфесій: греко-католицька – Зарваниця, православні – Почаїв, римо-католицькі – Язловець, синагоги у Гримайлові, Підгайцях, Струсові, Чорткові, вірменські храми у Язлівці і Бережанах, та навіть святилище язичників на горі Богит [1].

У північній частині Тернопілля багато дерев'яних церков синодального типу (в Мізюринцях, Кушлині, Лопушно), на півдні області зустрічаються невеликі хатні храми (Волиця, Козин). У селах і містах збереглося багато придорожніх фігур святих. Тернопільщина і досі активно будує храми.

Про сакральні святині йдеться у публікаціях А. Водоп'яна, І. Пустиннікової, О. Дячок та інших дослідників архітектури.

Мета статті – висвітлити мистецьку цінність найвизначніших сакральних пам'яток Тернопільщини.

Найціннішою пам'яткою архітектури Тернополя є бароковий домініканський костел св. Вінцента Феррарського, сьогодні – кафедральний собор Непорочного Зачаття Діви Марії. Він збудований у 1749–1779 рр. за проектом Августа Моциньського. Тринавна базиліка прикрашена двома квадратними ступінчастими вежами з видовженими пірамідальними банями. Монументальності костелу додає масивна овальна баня з люкарнами. Фасади храму колись були прикрашені скульптурами. До костелу примикають приміщення барокових двоповерхових келій, у яких сьогодні розміщений Державний архів області. Боковий вхід надзвичайно цікавий бароковою динамічною пластикою.

У 1777 році склепіння центральної нави розписав живописець Станіслав Строїнський. Над фресками бічних нав працював Юзеф Хвойницький. Розписи до сьогодні збереглися лише фрагментарно.

У 1908–1910 роках відбувалась реставрація Домініканського костьолу. За проектом архітектора Садловського зведено новий купол костьолу, що значно змінило його вигляд. Живопи-

сець Кароль Політиньські частково відновив старі фрески і домалював нові. У головній наві встановили фігуру Матері Божої монастиря ордену домініканців у Підкамені, яка тримала в піднятих руках поламани блискавки Гніву Божого, а також встановили орган і малі бічні вівтарі. На монастирських приміщеннях перекрыли дах.

Під час війни у 1944 році храм був частково зруйнований і відновили його у 1959 році, після чого у святині розмістили склад. З 1978 до 1989 року в приміщенні собору працювала міська картинна галерея, і лише в час незалежності України храм повернули віруючим.

Сучасні розписи плафону виконані художником Георгієм Журавським, наву розписували місцеві митці І. Зілінко та М. Миколайчук.

У 2004 році біля входу до храму було встановлено пам'ятник кардиналу Йосипу Сліпому.

У центрі міста на розі вулиць Руської і митрополита Мстислава знаходиться старовинна церква Різдва Христового, або, Середня (Іл. 1). Вона належить до найдавніших споруд міста. У давні часи до неї прилягали міські вали, поряд була Кам'янецька брама. Уперше про дерев'яну церкву згадується у королівській грамоті від 6 липня 1566 року, де йдеться про укріплення міста сином Яна Тарновського – Христофором. У ній говориться, що міський мур тягнувся зі сходу вулицею Кам'янецькою (частина теперішньої Руської), або так званим головним трактом, близько церкви Різдва Христового.

З 1602 до 1608 року велось будівництво кам'яної оборонної церкви, яка входила до загального комплексу захисту міста. Будівництво доручили муляру на ім'я Леонтій. Первісно вона сягала по нинішній бабинець, де над дверима був фундаційний напис. Пізніше, у 1709 році, спереду добудували притвор, але в такий спосіб, що над ним була стеля, а над нею, на поверсі, церквичка – приділ Пресвятої Тройці. Тоді ж добудували два невеликі бокові bastiони і перехідні галереї. Практично під одним куполом діяло дві церкви – нижня – православна Різдва Христового і горішня – греко-католицька, Святої Тройці.

Під час визвольної війни у Середній церкві молився Богдан Хмельницький. Із грамоти князя К. Острозького, підтверженої у 1743 році Якубом Людовіком Собеським, дізнаємося, що церква була соборною. При храмі знаходився старовинний цвинтар, який вже згадувався в інвентарі міста 1672 року. Вся церковна територія була обнесена муром.

Після 1700 року церква Різдва стає греко-католицькою. У 1808-му році вона зазнала значної реконструкції: стелю в притворі було завалено, камінь з фундаційним написом перенесли за вівтар біля бічного входу. Зазнали зміни розписи інтер'єру, а пізніше, в кінці ХІХ століття, спорудили дзвіницю з трьома дзвонами.

Після останньої реконструкції у 1936–1937 роках остаточно сформувався архітектурний вигляд церкви. Тоді у вівтарній частині вибили два допоміжні вікна для кращого освітлення, змінили форму головного купола та іконостасу, зробили розпис інтер'єру. Від вулиці Руської в церкву вела вхідна брама у кам'яній огорожі, дзвіниця знаходилась при самому мурі. Із західного боку до церкви прилягали кам'яниці, з південного боку – будинок для священника і парафіяльної канцелярії, а з південного заходу – дяківка.

У 1958-му році, під час розширення вулиці, мур, що оточував церкву, розібрали, а дзвіницю перенесли. Частину церковного подвір'я зайняла вулиця. До 5-ї річниці незалежності України було споруджено нову дзвіницю за проектом архітектора Ігоря Малиміна і впорядковано подвір'я. Тепер храм належить до Тернопільської єпархії УАПЦ.

Іл. 1. Церква Різдва Христового

Найстарішим храмом Тернополя, який височить на пагорбі над ставом, є церква Воздвиження Чесного Хреста, звана в народі Надставною. Побудована вона у ренесансному стилі на підвалинах церкви княжих часів. Певним спадком тієї епохи є напівкругла апсида, яка характерна для староруської сакральної архітектури. Перші історичні відомості про цю церкву знаходимо у грамоті князя Костянтина Острозького від 1570 року, хоч народні перекази пов'язують існування церкви в цьому місці із періодом князювання Данила Галицького. Первісний вигляд церкви зберегла тільки її середня частина. Передню вежу, що була колись одночасно і дзвіницею, добудовано у 1627 році. Про це засвідчував напис, який до наших днів не зберігся. Твердив він, що вежу-дзвіницю побудовано за панування у місті Томи Замойського та його дружини Катерини (походила з Острозьких), за єпископа Єремії Тисаровського, 28 липня 1627 року.

Відомості про муровану церкву над ставом знаходимо також у подорожньому щоденнику мандрівника Ульріха фон Вердума. В інвентарі міста 1672-го року в списках будівель на вулиці Львівській також зареєстрована мурована церква над ставом, яка стоїть недалеко від Львівської брами. Тут знаходилося старовинне Євангеліє, надруковане у Вільні у 1649 році і майстерно опрацьоване відомим тернопільським ремісником. Напрестольне Євангеліє було оздоблене плоскорізьбою, в центрі якої – Розп'яття Христа, а навколо різьблене зображення Святих Тайн.

Воздвиженська церква зазнала часткових руйнувань під час Першої і Другої світових воєн. Сучасного вигляду вона набула після реставрації у 1954–1959 роках. Довгий час приміщення використовувалось не за призначенням. Було знищено дзвіницю, цінний іконостас, розписи інтер'єру. Тепер церква належить Українській автокефальній православній церкві. Відновлення іконостасу і розпис інтер'єру виконав тернопільський художник Богдан Ткачик.

Зарванця – найвідоміше село Тернопілля, невелике за розміром, з населенням лише 300 мешканців, але відоме як об'єкт прочанства ще з княжих часів. Воно віками було для українського народу форпостом християнської віри, передавало від покоління до покоління духовні та національні традиції греко-католицької церкви.

У зарваницькому храмі знаходиться ікона Зарваницької Богоматері, якій у 1869 році Папа Римський Пій IX надав відпустового значення. Віруючі вважають зарваницьку ікону XVIII століття чудотворною, вона є однією з найдавніших в Україні.

У 1754 році з допомогою власника села графа А. Мйончинського вимуровано храм Пресвятої Трійці, який зберігся до наших днів. За радянських часів богослужіння проводили таємно в лісах і хатах, а святе джерело було обгороджене колючим дротом і наряди міліції не підпускали прочан.

У 1991 році почалося відродження Зарванці як відпустового центру. За проектом Михайла Нетриб'яка збудували сучасний комплекс – Марійський Духовний центр [3].

Природний ландшафт середовища зумовив архітектурний задум комплексу, розміщення головного храму на природному плато, яке височіє над долиною річки Стрипи. Комплекс духовного центру складається із собору на 1500 парафіян, дзвіниці, надбрамної церкви, реколяційного корпусу, архітектурно-скульптурної композиції ікони Зарваницької Матері Божої, каплиць над джерелами та Хресної дороги. Увесь комплекс майстерно вписаний в природний ландшафт, являє собою гармонійну єдність архітектурних споруд, вільних просторів, терасного розпланування, зелені, творів мистецтв.

Архітектурною окрасою та домінантою ансамблю є компактний однефний, безстовпний собор Зарваницької Матері Божої загальною площею 1173,58 кв. м, у якому використані принципи неовізантизму (Іл. 2). Це хрещата в плані споруда, яка завершується п'ятьма банями і складається із двох об'ємів – верхнього та нижнього. Центральна частина завершується ступеневими півциркульними склепіннями, які допомагають внутрішньому простору розкритись і є конструктивною основою для восьмигранного підбанника центрального купола.

У плані, біля внутрішніх кутів хреста, розташовано чотири малі бані. Фасади розчленовано вертикальними тягами, які динамічно переходять в арки. Ярусність склепінь підкреслює динамічне наростання маси до центру.

При вході до комплексу збудовано надбрамну церкву, яка доповнює ансамбль. Однобанна споруда має широкий центральний і два бічні входи, це зримо підкреслює її чотирипелю-

стковий купол. Загальна площа церкви – 96 кв. м. За вхідною брамою богомольцям відкривається великий майдан площею 38500 кв. метрів, на якій відбуваються прощі і Хресна дорога.

Навпроти собору в центрі майдану споруджено архітектурну композицію ікони Зарваницької Матері Божої (скульптори Олесь Маляр і Дмитро Пилип'як, архітектор Данило Чепіль). На насипаному пагорбі встановлено гранітний постамент, що є фундаментом для декоративної відкритої каплиці, в центрі якої випромінюється стела із зображенням ікони Зарваницької Матері Божої. Композицію увінчує корона із хрестом. Цей оригінальний пам'ятник утверджує єдність нашого народу від часів Русі-України до наших днів.

У південно-західній частині комплексу на одному терасному рівні з собором споруджено реколяційний корпус із внутрішньою каплицею.

Завершенням комплексу і його вертикальним акцентом є чотирьох'ярусна дзвіниця. Її висота із хрестом сягає 75 метрів. Перший двоповерховий ярус у плані прямокутний, інші – восьмигранні. Дзвіниця увінчується банею. На дзвіниці встановлені п'ять дзвонів, виготовлених в Україні та у відомій дзвонарні Фальчинських у Перемишлі (Польща). Між собором і дзвіницею вимурувано бювети, де прочани можуть брати воду, що тече із цілющого джерела.

Архітектору вдалося створити монументальний комплекс і в той же час гармонійний, легкий та пропорційно-завершений. У 2005 році Михайлу Миколайовичу Нетриб'яку присуджено почесне звання заслуженого архітектора України та Державну премію України в галузі архітектури [2, с. 624–625].

Найбільшою православною святинею Тернопільського краю і другою після Києво-Печерської лаври є Почаївська лавра. До святинь Лаври належать: слід стопи Матері Божої з джерелом цілющої води, її чудотворна ікона, моці преподобного Йова. Вперше про лавру згадується у 1450 р. У 1597 р. шляхтянка А. Гойська подарувала монастиреві чудотворну ікону Матері Божої, яку привіз на Волинь у 1559 р. болгарський митрополит Неофіт. У 1675 р. завдяки цій іконі турки відступили від монастиря. Почаївська ікона Богоматері уже понад 400 років перебуває в обителі, залишаючись осередком її молитовного життя. Це не лише музейна реліквія, пам'ятка, яка дивує своєю старовиною, а й незаперечною художньою вартістю. На іконі Почаївської Богоматері оклад – золотий, з діамантами та рубінами.

Почаївська лавра – одне з величних в Україні місць прощі на Успіння Пресвятої Богородиці і преподобного Йова. Першими приміщеннями монастиря були печери в горах, а першою будівлею – невелика дерев'яна церква Успіння. Муровані будівлі монастиря датуються XVI століттям.

Сучасний ансамбль домінує над оточенням, вінчає високий кам'яний мис Кременецьких гір над мальовничою долиною річки Іква, дуже виразно домінує в ландшафті. Золоті бані невидимою силою з великої відстані ваблять до себе око мандрівника.

Найвидатнішою спорудою є Свято-Успенський собор, збудований у 1771–1782 рр. зодчим Готфридом Гофманом. Він майстерно використав скелясті тераси. Ажурний силует собору має в інтер'єрі фантастичну гру світла і тіней завдяки круглим отворам в стелях бокових коридорів. Через них можна побачити три яруси хорів. Декоративне убранство Успенського собору склалось в кінці XIX століття за участю петербурзьких митців. Сучасний живопис виконаний у 1876 році лаврськими майстрами, а в 1980 році – відреставрований. А ще кожен, хто хоча б раз

Іл. 2. Комплекс Марійського Духовного центру

переступав поріг Почаївського Успенського собору, міг бачити тут бронзовий позолочений ковчег за латунною загорожею. Успенський собор вражає багатством золота й лазурі, живопису, ліній, граней, ярусів, геометричних форм. А також – багатством простору, що помістився під його склепіннями, масивними й водночас націленими вгору.

Починаючи з XIX століття, споруджуються нові будівлі комплексу і реставруються старі. Келії датуються 1771–1780 рр. Архірейський дім у стилі класицизму збудований у 1825 р., п'ятиярусна дзвіниця – 1861–1869 рр. висотою 65 м, надбрамний корпус (Святі Ворота) – 1835 р.

У 1906–1912 рр. збудований Троїцький собор у давньоруському стилі за проектом архітектора А. Щусєва. Стіни собору прикрашені силікатним розписом, велике мозаїчне панно південного порталу виконане за ескізом Реріха, західне – за ескізом Щусєва. У монастирі є 13 дзвонів, два з них – годинникові.

З 1730 р. у лаврі діяла друкарня, з якої вийшло 187 книжок. Почаївський монастир займався просвітницькою діяльністю, що розпочалася ще при князі Костянтині Острозькому, який надрукував у XVI столітті в монастирській друкарні «Острозьку Біблію». Діяльність цю продовжують і сьогодні.

Розвиток центру живопису в Почаєві теж пов'язаний із діяльністю монастирської друкарні, яка в другій половині XVIII століття залишалася однією з найбільших в Україні. У ній працювали такі видатні українські гравери, як Адам і Йосип Гочемські, Теодор Стрельбицький та інші. Про характер живописних робіт почаївських іконописців другої половини XVIII століття дають уявлення картини «Іоан Дамаскін і Максим Сповідник перед богородицею», «Пригача про виноградарів», «Богослужіння Іакова», які зберігаються в лаврі.

Багато видатних людей за різних часів побувало в Почаєві. У XVIII столітті його відвідали Григорій Сковорода, Феофан Прокопович, Василь Григорович-Барський. Навесні 1846 року в Почаєві побував Тарас Шевченко – чотири акварелі краєвидів Почаєва він зробив саме тут, записавши, крім того, ще три пісні («Ой у саду, саду гуляла кокошка», «Гиля-гиля селезень», «Ой випила, вихилила»). На підставі зібраних місцевих фактів про гайдамацькі повстання XVIII століття він написав повість «Варнак» та однойменну поему.

Монастир пережив за сім століть багато великих і малих війн, піднімався від абсолютного зубожіння до великих пожертвувань, від гонінь і репресій до вищої духовної слави. Сьогодні лавра належить Російській православній церкві.

Тернопільщина багата на сакральні пам'ятки, які мають найвищу архітектурну і духовну цінність. Близькість до кордону навчила людей бути толерантними і полікультурними, що знайшло своє відображення у храмобудуванні.

Матеріали статті не є вичерпними, багато об'єктів не описані, потребують подальшого дослідження. Але і сьогодні зрозуміло, що святині Тернопільського краю є яскравими доміантами в архітектурному просторі, стали невід'ємною складовою образної і духовної культури України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісімдесят три святині Тернопілля: путівник / Ірина Пустиннікова. – К. : Грані-Т, 2010. – 72 с.
2. Водоп'ян А. Нетриб'як Михайло Миколайович / А. Водоп'ян // Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль : ВАТ ТВПК Збруч, 2005. – Том 2. – К–О. – С. 624–625.
3. Дячок В. Ю. Творчий внесок Михайла Нетриб'яка в архітектурний простір Тернопільщини / В. Ю. Дячок // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – № 1. – С. 177–180.